

הרב ישראל סמט

מחבבין זה את זה

יחסם של חכמי ארץ ישראל זה לזה

א. פתיחה

אמר רבי אושעיא: מאי דכתיב: 'ואקח לי שני מקלות לאחד קראתי נעם ולאחד קראתי חבלים' (זכריה יא, ז), נועם – אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל, שמנעימין זה לזה בהלכה; חובלים – אלו תלמידי חכמים שבבבל, שמחבלים זה לזה בהלכה.

[בבלי סנהדרין, כד ע"א]

דרשתו הידועה של ר' אושעיא משבחת את חכמי ארץ ישראל ומגנה את חכמי בבל. הדרשה מובאת בתוך סוגיה אגדית שמבחינה בין חכמי ארץ ישראל לחכמי בבל.¹ מאמר זה יתמקד בציר מרכזי אחד בסוגיה – שבחם של חכמי ארץ ישראל. נעמוד על הקשיים בהבנת הסוגיה, ונציע דרך לחשוף את רמיזותיה. בעקבות כך נפסע בתוך בית מדרשם של חכמי ארץ ישראל ונראה כיצד התמודדו עם המתחים שבתוכם. הנחת היסוד של המאמר היא שסוגיות שונות בתלמוד הבבלי (ולעתים גם במקורות אחרים בספרות חז"ל) עשויות לעמוד בקשר זה עם זה ולרמוז זה לזה. תוך כדי עיוננו, נגלה שהסוגיה התמקדה בדמותו של ר' מאיר, הן בהיותו בתוך בית המדרש והן מחוצה לו.

רבי אושעיא דרש שחכמי ארץ ישראל מנעימין זה לזה בהלכה. כפי שאנו עתידים ללמוד, הסוגיה מתארת את חכמי ארץ ישראל כ'מחבבין זה את זה'. במהלך הדברים תתבאר במדויק כוונת הסוגיה ביחס לחביבותם ונעימותם של חכמי הארץ.

ראוי לפתוח את ההתבוננות בסוגיה בהבנת ההקשר שבו היא נתונה. סוגייתנו עוסקת במשנה בתחילת פרק ג' במסכת סנהדרין, וזו לשונה:

דיני ממונות בשלשה. זה בורר לו אחד, וזה בורר לו אחד, ושניהן בוררין להן עוד אחד, דברי רבי מאיר; וחכמים אומרים: שני דיינין בוררין להן עוד אחד.

¹ ניכר שמדובר בסוגיה אחת בעלת שלושה חלקים: חלקה הראשון עוסק בחכמי א"י שמחבבין זה את זה; חלקה השלישי עוסק בבבל וחכמיה. החלק האמצעי של הסוגיה משווה בין חכמי ארץ ישראל לבין חכמי בבל. במאמר זה נשתמש בנקודות הנוגעות לשבחם של חכמי ארץ ישראל העולות משלושת החלקים.

זה פוסל דיינו של זה וזה פוסל דיינו של זה, דברי רבי מאיר; וחכמים אומרים: אימתי – בזמן שמביא עליהן ראייה שהן קרובין או פסולין, אבל אם היו כשרין או מומחין מפי בית דין – אינו יכול לפוסלן.

זה פוסל עדיו של זה, וזה פוסל עדיו של זה, דברי רבי מאיר; וחכמים אומרים: אימתי – בזמן שמביא עליהן ראייה שהן קרובין או פסולין, אבל אם היו כשרין – אינו יכול לפוסלן.

[משנה סנהדרין, ג, א]

המשנה דנה בדרך יצירתו של בית דין על ידי המתדיינים. על פי פשוטה של המשנה, שיטת ר' מאיר מקנה למתדיינים סמכויות מפליגות בקביעת המסגרת של הדיון. לדעתו, שני בעלי הדין ביחד הם שקובעים את זהות הדיין השלישי. בהלכה השנייה של המשנה ר' מאיר מוסיף וקובע שכל אחד מן המתדיינים רשאי לפסול את דיינו של חברו. בהלכה השלישית ר' מאיר מרחיב עוד את סמכות בעלי הדין, ואומר שבעלי הדין אף יכולים לפסול גם את עדיו של הצד השני. המשנה מביאה את דעת חכמים החולקים על ר' מאיר בשלוש ההלכות הללו. לדעת חכמים, מרגע שבעלי הדין החליטו לדון בדרך של הקמת בית דין, די בכך שכל אחד מהם מינה דיין אחד מטעמו. הדיינים הנבחרים הם שיבחרו את הדיין השלישי, ואין בעלי הדין יכולים לערער על בחירתם, אלא אם כן יוכיחו שהדיין פסול לדון. באופן דומה חכמים סוברים שאין בעל דין יכול לפסול עדים שחברו הביא, אלא אם כן יוכיח שהם פסולים לעדות.

נמצא שחכמים צמצמו את ההסכמה הנחוצה כדי להקים בית דין בדרך של 'זה בורר לו אחד'. לעומתם, לדעת ר' מאיר, יש צורך בהסכמה רחבה של בעלי הדין הן ביחס להקמת בית הדין והן ביחס לראיות שיהיו קבילות בדיון.

סוגיית הגמרא מבארת את יסוד סמכותו של בעל הדין לפסול את עדיו של חברו לפי שיטת ר' מאיר. בסוגיה מובאים ארבעה הסברים לדבריו של ר' מאיר, כולם מבית מדרשו של ר' יוחנן.² ההסבר הראשון הוא של ריש לקיש, שאמר על דברי ר' מאיר: "פה קדוש יאמר דבר זה? ! תְּנֵי [שנה במקום עדיו] – עדרו".³

לפי הבנת ריש לקיש, לא ייתכן שר' מאיר סבר שבעל דין יכול לפסול שני עדים כשרים שהביא חברו; כי אם כך סבר רבי מאיר, הרי בעלי הדין יוכלו לפסול כל ראייה, ולא ניתן יהיה להביא ראיות בדיון! על כן קבע ריש לקיש, שיש להבין את דברי ר' מאיר באופן מצומצם. הוא הגיה את לשונו של ר' מאיר ושינה את לשון 'עדיו' ברבים ללשון 'עדו' ביחיד. לפי קריאה זו, בעל דין רשאי לפסול דברי עד אחד שמביא חברו, אך לא דברי שני עדים. עד אחד ניתן לפסול, כי ממילא אין מוציאים ממון על פי עדות עד אחד.⁴

² להלן נעמוד על הקשר המיוחד של תלמידו-חבירו של ר' יוחנן – ריש לקיש – לר' מאיר. ר' יוחנן עצמו הראה מעורבות במעשה ר' מאיר ורבו אלישע בן אבויה, כשגרם לכך שיפסיק לעלות עשן מקברו של 'אחר', ראו בבלי חגיגה, טו ע"ב.

³ בבלי סנהדרין, כג ע"א.

⁴ דין זה פשוט כל כך, עד שהגמרא צריכה להסביר מה הוא מחדש (בבלי סנהדרין, כג ע"א-ע"ב).

על בסיס דיון הלכתי זה בשיטת רבי מאיר, מובאת סוגיית האגדה שבה אנו עוסקים. כאמור, במאמר זה לא אעסוק ביחס בין חכמי א"י לחכמי בבל הדורש דיון רחב,⁵ אלא אתמקד במשמעות חביבותם של חכמי ארץ ישראל זה לזה כפי שבאה לידי ביטוי בסוגיה:
וזו לשון הסוגיה:

[1] גופא; אמר ריש לקיש: פה קדוש יאמר דבר זה?! תְּנֵי עֲדוּ.
איני? והאמר עולא: הרואה את ריש לקיש בבית המדרש כאילו
עוקר הרים וטוחנן זה בזה!
אמר רבינא: והלא כל הרואה רבי מאיר בבית המדרש כאילו
עוקר הרי הרים וטוחנן זה בזה!
הכי קאמר: בא וראה כמה מחבבין זה את זה.
כי הא דיתיב רבי, וקאמר: אסור להטמין את הצונן.
אמר לפניו רבי ישמעאל ברבי יוסי: אבא התיר להטמין את
הצונן.
אמר להם [רבי]: כבר הורה זקן.
אמר רב פפא: בא וראה כמה מחבבין זה את זה!
דאילו רבי יוסי קיים – היה כפוף ויושב לפני רבי;
דהא רבי ישמעאל ברבי יוסי ממלא מקום אבותיו הוה – והיה
כפוף ויושב לפני רבי,
וקא אמר [רבי] כבר הורה זקן.

[2] אמר רבי אושעיא: מאי דכתיב: 'ואקח לי שני מקלות לאחד
קראתי נועם ולאחד קראתי חובלים' (זכריה יא, ז)?
נועם – אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל, שמנעימין זה לזה
בהלכה; חובלים – אלו תלמידי חכמים שבבבל, שמחבלים זה
לזה בהלכה.
'ויאמר אלה שני בני היצהר העמדים וגו' ושנים זיתים עליה'
(זכריה ד, יד; שם ד, ג).
יצהר – אמר רבי יצחק: אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל,
שנוחין זה לזה בהלכה כשמין זית,
ושנים זיתים עליה – אלו תלמידי חכמים שבבבל, שמרווין זה
לזה בהלכה כזית.

⁵ קל לראות את הפער בין חלקי הסוגיה. בעוד חלקה הראשון מתאר חביבות גדולה בין חכמי ארץ ישראל, לא נמנעו חכמי ארץ ישראל מלגנות את חכמי בבל. יש להעיר שרובם של החכמים המוזכרים בסוגיה הוא מבית מדרשו של ר' חייא שעלה מבבל. ר' אושעיה המוזכר בסוגיה ספג ביקורת מבר קפרא הארצישראלי על כך שהלך ללמוד אצל ר' חייא הבבלי (בבלי כריתות, ח ע"א). אף ר' ירמיה החותם את הסוגיה עלה מבבל.
הערת עורך: לעניין היחס בין חכמי ארץ-ישראל וחכמי בבל ראה מאמרו של הרב ברוך קהת בקובץ זה.

[3] 'ואשא עיני וארא והנה שתיים נשים יוצאות ורוח בכנפיהם ולהנה כנפים ככנפי החסידה ותשאנה האיפה בין השמים ובין הארץ. ואמר אל המלאך הדבֵר בי אנה המה מולכות את האיפה. ויאמר אלי לבנות לה בית בארץ שנער' (זכריה ה, ט-יא).

אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: זו חנופה וגסות הרוח שירדו לבבל.

וגסות הרוח לבבל נחית? והאמר מר: עשרה קבין גסות ירדו לעולם, תשעה נטלה עילם, ואחת כל העולם כולו! אין, לבבל נחית, ואישתרכובי דאישתרבב לעילם. דיקא נמי, דכתיב לבנות לה בית בארץ שנער – שמע מינה.

והאמר מר: סימן לגסות הרוח עניות, ועניות לבבל נחית! מאי עניות – עניות תורה,

דכתיב: 'אחות לנו קטנה ושדים אין לה' (שיר השירים ח, ח) – אמר רבי יוחנן: זו עילם שזכתה ללמוד ולא זכתה ללמד. מאי בבל?

אמר רבי יוחנן: בלולה במקרא, בלולה במשנה, בלולה בתלמוד. 'במחשכים הושיבני עולם' (איכה ג, ו) – אמר רבי ירמיה: זה תלמודה של בבל.

[בבלי סנהדרין, כד ע"א]

ב. פה קדוש

ריש לקיש תיקן את דבריו של ר' מאיר, וקבע שיש לשנות 'עדו' ולא 'עדיו'. כלומר, בעל דין אינו יכול לפסול שני עדים שהביא חברו, אך הוא יכול לפסול עד אחד של חברו (שממילא אין מוציאים ממון על פיו). כדי להצדיק את הצורך בהגהת דברי ר' מאיר ריש לקיש משתמש בביטוי "פה קדוש יאמר דבר זה?!", כאומר: לא ייתכן שמפיו של ר' מאיר יצאו דברים כאלה.

סוגיית האגדה שבה אנו עוסקים מקשה על דברי ריש לקיש מתוך דבריו של עולא שכינה את ריש לקיש 'עוקר הרים' – חריף מאד;⁶ כביכול לא היה ראוי לחכם חריף כזה לקרוא לר' מאיר 'פה קדוש' בדרך ענוה. הגמרא עונה דרך הבאת דברי רבינא המלמדים שרבי מאיר עצמו היה חריף ביותר, 'עוקר הרי הרים', ואולי אפילו חריף יותר מריש לקיש, ועל כן מובן מדוע שיבח ריש לקיש את רבי מאיר (כך על פי פירוש רש"י). לבסוף מתרצת הגמרא את דבריה הראשונים: הדובר הראשון בסוגיה לא התכוון להקשות על דברי ריש לקיש, אלא להראות כמה מחבבים זה את זה, עד שאפילו ריש לקיש חרף מיישב את דבריו של רבי מאיר.

מה פירושו של הביטוי 'מחבבין'? קשה לומר שהפירוש של 'מחבבין' הוא 'אוהבים', שהרי ריש לקיש לא ראה את ר' מאיר.⁷ בעל כורחנו, עלינו להבין שלשון 'מחבבין' משמעה 'מעריכים'

⁶ להלן נעסוק במשמעותו המדויקת של הביטוי 'עוקר הרים'.

⁷ להלן הגמרא תשתמש באותו ביטוי על רבי שחיבב את ר' יוסי. ככל הנראה גם רבי לא ראה את ר' יוסי, ראו אצל עפרה מאיר, רבי יהודה הנשיא, תל אביב 1999, עמ' 107.

או 'מכבדים'. אלא שיש לשאול, האם צריך לומר שחכמים (ואפילו הם חריפים) מעריכים ומכבדים זה את זה?

ועוד, אנחנו יכולים לדמיין את הדמויות. תלמיד חכם מחודד וחריף, אמור להיות אדם שחותר אל האמת. כשחכם אחר, אפילו חכם גדול ממנו, הביע דעה שנראית לא נכונה, איש האמת חד ההבחנה יבקר אותה וינסה ליישב אותה מנקודת מבטו. מהי, אם כן, הראיה לכך ש'מחבבין זה את זה'?

רש"י מפרש:

ריש לקיש חריף וחכים טובא הוה וקרי ליה לר' מאיר פה קדוש
דקא מחבב ליה ומיישב את הדבר להתקיים.
[רש"י, סנהדרין כד ע"א, ד"ה בא וראה]

רש"י מדגיש שני עניינים. ראשית, ריש לקיש לא הסתפק בביקורת על דברי ר' מאיר והצגת עמדה חולקת, נכונה יותר לדעתו. הוא התאמץ ליישב את דבריו של ר' מאיר. אמנם, לכאורה, אין כל כך רבותא בכך שחכם יתרוץ דברי חברו, וקל וחומר שאמורא יתרוץ דברי תנא,⁸ אך בסוגייתנו בולטת תופעה נוספת: ריש לקיש קורא לר' מאיר: 'פה קדוש'. ביטוי זה אינו שגרתי. יתרה מזאת, אנחנו מכירים בתי מדרש בימינו שמדגישים את ערך חדות השכל ויכולת הפלפול, שבהם הכינוי 'צדיק' או 'קדוש' עלול להביע את העובדה המצערת שאותו צדיק אינו למדן. מדוע נצרך ריש לקיש לכנות את ר' מאיר בכינוי 'פה קדוש'? האם לא נכון היה שיאמר: וכי תלמיד חכם חריף כר' מאיר, עוקר הרים, יטעה בטעות כזו?

נתבונן אפוא בלשונו של ריש לקיש: 'פה קדוש יאמר דבר זה?!'. הביטוי 'פה קדוש', כמעט שאינו מופיע עוד בספרות חז"ל.⁹ דומה שהמפתח להבנתו ומתוך כך להבנת הסוגיה כולה מצוי בסוגיה מפורסמת המתארת את יחסיו של ר' מאיר עם רבו – אלישע בן אבויה – המכונה 'אָחָר', שיצא לתרבות רעה. נשים לב לריבוי הופעותיו של ה'פה' בסוגיה זו.

תנו רבנן: מעשה באחר שהיה רוכב על הסוס בשבת, והיה רבי
מאיר מהלך אחריו ללמוד תורה מפיו.
אמר לו: מאיר, חזור לאחריך, שכבר שיערתי בעקבי סוסי עד
כאן תחום שבת.
[בבלי חגיגה, טו ע"א]

ר' מאיר לומד תורה מפיו של אחר. הסוגיה מתארת מעשה אבסורדי: אלישע בן אבויה אינו שומר שבת, וביום הקדוש הוא רוכב על סוסו. ר' מאיר מהלך אחריו כדי ללמוד מפיו עד שהרב, שיצא

⁸ גם אצל חכמי בבל אפשר למצוא שהעמידו איש את דברי חברו. ראו למשל: "תרגמא רבא אליבא דאביי" (סוכה, יט ע"א; בבא מציעא, כב ע"א); "תרגמא אביי אליבא דרבא" (שבת, נב ע"ב; כג ע"א; פסחים, יב ע"ב; בבא מציעא, קט ע"א). להלן הגמרא מוכיחה שחכמים מחבבים זה את זה, מהערכת רבי את ר' יוסי, עד שביטל דבריו מפני דברי ר' יוסי. אף כאן יש לתמוה – האם יש רבותא בכך שחכם (ואפילו הוא הנשיא) מבטל דבריו מפני חכם מרכזי בדור שלפניו?

⁹ הביטוי מופיע עוד פעם אחת, באבות דרבי נתן, נוסחא א, פרק לח.

לתרבות רעה, מודיע לתלמידו שאינו יכול ללכת עוד שמא יצא מתחום שבת.¹⁰ פיו של אחר מלמד את ר' מאיר תורה, בעוד גופו רוכב על סוס בשבת. אלא שגם על פיו של אחר הסוגיה אומרת שם:

אחר מאי? [רש"י: "מפני מה בא לידי כך, ולא הגינה תורתו עליו?"]
זמר יוני לא פסק מפומיה.

[בבלי חגיגה, טו ע"ב]

הגמרא מדגישה שר' מאיר לא רק למד תורה מאדם מקולקל, אלא שאותו הפה המלמדו תורה – הוא שגרם לאלישע בן אבויה לצאת לתרבות רעה, כי לא פסק ממנו זמר יוני.¹¹ על כן שואלת הגמרא:

ורבי מאיר, היכי גמר תורה מפומיה דאחר?
והאמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: מאי דכתיב: 'כי שפתי
כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא'
(מלאכי ב, ז)? אם דומה הרב למלאך ה' צבאות – יבקשו תורה
מפיהו; ואם לאו – אל יבקשו תורה מפיהו!

הגמרא תמהה איך למד ר' מאיר תורה מפיו של אחר, והיא מבססת את שאלתה על דברי ר' יוחנן, שאין ראוי ללמוד תורה מפיו של מי שאינו דומה למלאך ה'. אנו מצפים שהרב שמלמד תורה יהיה לא רק ידען ולמדן, אלא גם אדם מתוקן. ר' יוחנן דורש מהרב להיות דומה למלאך ה' צבאות. האם באמת אפשר ללמוד תורה מרב שיש בו שמץ פסול, קל וחומר מרב שיצא לתרבות רעה? ראשון המשיבים על שאלה זו בסוגיה במסכת חגיגה היה חברו של ר' יוחנן,¹² ריש לקיש, שכבר פגשנוהו כמי שמפרש ומעמיד את דברי ר' מאיר בסוגייתנו:

אמר ריש לקיש: רבי מאיר קרא אשכח ודרש: 'הט אזנך ושמע
דברי חכמים ולבך תשית לדעתי' (משלי כב, יז). 'לדעתם לא
נאמר, אלא לדעתי'.

לדברי ריש לקיש, ר' מאיר ידע לזהות את דבר ה' הטהור, הטמון בתוך דברי החכם שלדברי תורתו הקשיב. הוא כביכול 'סינן' את דעתו של החכם הדובר, והקשיב לדבר ה' הטמון בתוך הדברים. כך למד ר' מאיר תורה מפיו של חכם שסרח.

מדברים אלה מובן הכינוי שבו בחר ריש לקיש לכנות את ר' מאיר: 'פה קדוש'. ר' מאיר עצמו למד תורה מ'פה שאינו קדוש', פה שלא פסק ממנו זמר יוני. ריש לקיש מלמדנו שלעומת רבו, אלישע בן אבויה, ר' מאיר עצמו הוא 'פה קדוש', וכל היוצא מפיו הם דברי אלוהים חיים. מעתה

¹⁰ בדומה לר' מאיר שלא שם לב שהוא עומד לצאת מתחום שבת, מספר הירושלמי (ברכות פ"ה ה"א) על ריש לקיש – החכם המושווה בסוגייתנו לר' מאיר – שכשעסק בתורה יצא מתחום שבת בלא לשים לב.

¹¹ רש"י פירש שהבעיה בזמר יוניי היתה שאחרי החורבן לא ראוי לזמר. וכבר הקשה על כך מהרש"א שאם כך היה צריך להיות כתוב סתם 'זמר', והוא מפרש שהביטוי 'זמר יוניי' בא לומר שיש פסול בתוכנו.

¹² על הקשר בין ר' יוחנן לבין המעשה ב'אחר', עיין הערה 2 לעיל.

מובן מפני מה הגמרא הסיקה מכאן שתלמידי חכמים 'מחבבין זה את זה'. על אף שר' מאיר למד מפיו של אחר, ריש לקיש מכנה אותו, מתוך אמון מלא, 'פה קדוש' ומתקן את דבריו.

ג. הקב"ה מוסר שמועה מפיו של ר' מאיר

אם נכונים דברינו, נותר לבדוק האם כל החכמים קיבלו את עמדתו של ריש לקיש ביחס לר' מאיר. כפי שנראה, דבר זה שנויים במחלוקת. ניתן אפילו לומר כי הדגשת יחסו של ריש לקיש לר' מאיר, באה על רקע מתיחות, ואף כמעט הוקעה, של מי שהעז ללמוד תורה מפיו של 'אחר'. בהמשך הסוגיה בחגיגה מובא המעשה הבא:

אשכחיה רבה בר שילא לאליהו, אמר ליה: מאי קא עביד הקדוש ברוך הוא?

אמר ליה: קאמר שמעתא מפומייהו דכולהו רבנן, ומפומיה דרבי מאיר לא קאמר.

אמר ליה: אמאי?

משום דקא גמר שמעתא מפומיה דאחר.

אמר ליה: אמאי?

רבי מאיר רמון מצא, תוכו אכל, קליפתו זרק!

אמר ליה: השתא קאמר: 'מאיר בני אומר: בזמן שאדם מצטער שכינה מה לשון אומרת – קלני מראשי, קלני מזרועי' (משנה סנהדרין, ו, ה).

אם כך הקדוש ברוך הוא מצטער על דמן של רשעים – קל וחומר על דמן של צדיקים שנשפך.

[בבלי חגיגה, טו ע"ב]

אליהו מתאר לרבה בר שילא את ההתרחשות ב'מתיבתא דרקיעא' – כביכול בבית המדרש של הקב"ה. במתיבתא דרקיעא הקב"ה מצטט דברים הבאים מפיהם של כל החכמים חוץ מר' מאיר, משום שר' מאיר למד מפיו של אחר!

כאשר רבה בר שילא מביע פליאה על כך ואומר שר' מאיר ידע להבחין בין התוך לקליפה, בין דברי התורה לדברים המקולקלים, אז מתחיל הקב"ה לומר שמועה גם מפיו של ר' מאיר: 'מאיר בני אומר...'

במתיבתא דרקיעא המופיעה בדברי חז"ל, מרבים לצטט את הנאמר בבית המדרש בארץ.¹³ כלומר, העובדה שהקב"ה אינו אומר דברים מפיו של אחר, משקפת עמדה חז"לית: בבית המדרש נמנעו מללמוד תורה מפיו של ר' מאיר, כי למד מפיו של אחר. ה'אוכל' שהכניס לפיו לא טהור היה, ואין ללמוד מדבריו.¹⁴

¹³ ראו למשל בבא מציעא, פו ע"א.

¹⁴ מעניין שדווקא על ר' מאיר אומרת הגמרא (בבלי ברכות, יז ע"א): "מרגלא בפומיה דרבי מאיר: ... שמור פיך מכל חטא".

אמנם כשרבה בר שילא אמר שר' מאיר זרק קליפתו של אחר ואכל רק את תוכו,¹⁵ מיד חוזר הקב"ה לצטט מדבריו של ר' מאיר. כלומר: דברי רבה בר שילא התקבלו, ובבית המדרש של מעלה (וכמשתמע, גם של מטה) חזרו לצטט את דבריו של ר' מאיר. בלשונו של ריש לקיש בסוגייתנו: פיו של ר' מאיר הוכר כ'פה קדוש' שממנו יוצאים דברי תורה, על אף שלמד מפיו של אחר. נמצאנו אומרים, שניתן להאיר את סוגייתנו ולקרוא אותה על רקע הוויכוח המתואר במסכת חגיגה, האם נכון עשה רבי מאיר שלמד תורה מפיו של אחר. האגדה על המתרחש בבית המדרש של מעלה משקפת, מן הסתם, את דעתם של חכמים ואת המתרחש בבתי המדרש של מטה. הזמן שבו הקב"ה לא אמר שמועה מפיו של ר' מאיר, משקפת כנראה את התפיסה ששלטה בבית המדרש בארץ, שלפיה חכמים נמנעו מלעסוק בתורת ר' מאיר מפני החשש שזו תורה שבאה מפה שאינו קדוש, ולכן אינה ראויה להילמד. בסופו של דבר גוברת התפיסה הסוברת שאפשר להפריד בין תורת החכם לבין מעשיו הנמאסים, בוודאי כשר' מאיר הוא שמביא לפנינו את הפרי הטהור ולא את הקליפה. זו גם משמעות הבאת הדרשה הנדרשת במתיבתא דרקייעא משמו של ר' מאיר: הקב"ה מצטער על דמן של רשעים. אפשר שאין צער זה רק בגלל הפוטנציאל המוחמץ, אלא גם משום שאפילו אצל רשע אפשר שיש משהו טוב שיש להצטער עליו. אפילו אצל אחר יש תורה שאפשר ללמוד ממנה.

ד. 'עוקר הרים' ו'עוקר הרי הרים'

כפי שראינו, סוגייתנו מקשה על דברי ריש לקיש על פי דברי עולא, שאמר על ריש לקיש שהיה 'עוקר הרים וטוחנם'. נפנה לברר את משמעות הביטוי וכיצד הוא משתלב בסיפור שעומד מאחורי הסוגיה.

בנספח למאמר, אני מראה שלביטוי 'עוקר הרים' שתי משמעויות אפשריות:

[1] ההר הוא משל לתורה. עוקר ההרים מצליח לרדת לתוך עמקו של ההר כדי לעמוד

על משמעות התורה באופן שאיש לפניו לא הצליח.

[2] ההר הוא משל לגדולי החכמים – כגון ר' אליעזר ור' יהושע רבותיו של ר' עקיבא.

ר' עקיבא הצליח 'להעמידן בדברים' כדרך שהסתת מזיז הר ממקומו. כלומר: ר' עקיבא

הצליח לשנות עמדות של רבותיו הגדולים.

בשתי אפשרויות אלו נמצא שעקירת ההר מבטאת יכולת של חידוש. ההר הנעקר מסמל את דברי התורה שתעלומותיהם המכוסות מתגלות; או את גדולי החכמים שכדי לחדש חידוש יש צורך בחכם שמסוגל לעקור אותם ממקומם ולהציע תפיסות חדשות.

כאמור, ריש לקיש (שהיה עוקר הרים)¹⁶ מזהה אצל ר' מאיר יכולת להתבונן בדברי 'אחר' – אלישע בן אבויה רבו – ולעקור אותם ממקומם, כלומר לסנן מתוכם את דבר ה' המקורי.

¹⁵ השוו לדברי רבה בר שילא בשם רב חסדא, בבלי שבת, לג ע"א.

יש לשים לב למשל שבו משתמש רבה בר שילא בסוגייתנו. במשל זה גם הלומד תורה ולא רק המלמד משתמש בפה, וכביכול אוכל את דברי התורה. השאלה היא, האם יכולים דברי תורה להשתמר בתוך קליפה מקולקלת? ראה בבלי כתובות, קח ע"ב.

¹⁶ עיינו במאמרי, "אש ומים, רב ותלמיד במשנתם של ר' יוחנן וריש לקיש", בתוך: **היכלי הנפש: מענייני תורת הנפש ביהדות, לזכר מיכל פרנקלין י"ד**, אלקנה תשס"ט, עמ' 265-288. יכולתו של ריש לקיש להביט בסוגיה באופן מקורי התבטאה בשאלותיו הרבות, כמובא בבבלי בבא מציעא פד ע"א.

מעשה מובן מפני מה נקרא כאן ר' מאיר 'עוקר הרי הרים'.¹⁷ ר' מאיר יכול היה לא רק לזהות שורשי דברים שאיש לא ראה או לשנות עמדה של חכם גדול ממנו. יכולות אלה של חכם 'עוקר הרים' מזעזעות קצת את הרגיל, אך נשארות עדיין בתחום הרגיל של לימוד תורה. לר' מאיר היתה יכולת גבוהה יותר, לשמוע דברי תורה מפה שאינו קדוש, מפיו של אחר שיצא לתרבות רעה ודבריו הם מחוץ לתחום התורה. ר' מאיר ידע לזהות את הטוב והמקולקל שבדבריו ולהפריד ביניהם; "תוכו אכל קליפתו זרק". ליכולת המיוחדת הזו סוגייתנו קוראת 'עוקר הרי הרים'. מסתבר שיכולתו של ר' מאיר 'לעקור הרי הרים', לראות בחינות שונות בתוך הדברים ששמע, כפי שסגור עליו ריש לקיש, קשורה לחריפותו הרבה. לכך יש חיזוקים מסוגיה אחרת.

אמר רבי אחא בר חנינא: גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאין בדרו של רבי מאיר כמותו, ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו? – שלא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו. שהוא אומר על טמא טהור ומראה לו פנים, על טהור טמא ומראה לו פנים... אמר רבי: האי דמחדדנא מחבראי – דחזיתיה לרבי מאיר מאחוריה, ואילו חזיתיה מקמיה – הוה מחדדנא טפי, דכתיב: 'והיו עיניך ראות את מוריך' (ישעיהו ל, כ).¹⁸ אמר רבי אבהו אמר רבי יוחנן: תלמיד היה לו לרבי מאיר וסומכוס שמו, שהיה אומר על כל דבר ודבר של טומאה ארבעים ושמונה טעמי טהרה, ועל כל דבר ודבר של טהרה ארבעים ושמונה טעמי טומאה.

[בבלי עירובין, יג ע"ב]¹⁹

הסוגיה מתארת את חריפותו הרבה של ר' מאיר. רבי אמר עליו שהיה מחודד כי זכה לראותו. לדעתנו, חריפות ר' מאיר (שעברה גם לתלמידו סומכוס) מתבטאת ביכולת 'להראות פנים' לטמא שהוא טהור ולטהור שהוא טמא. כלומר, מתוך דברינו מסתבר לומר שהפירוש 'שהוא אומר על טמא טהור' הוא שר' מאיר 'הראה פנים' של טהרה בתורתו של אחר. הסוגיה אומרת שחכמים אחרים לא יכלו לעמוד על סוף דעתו של ר' מאיר, ולכן פסלו וטימאו את כל תורתו של אחר. לעומתם, ר' מאיר ידע להראות את פני הטהרה שבטומאה, ומתוך כך גילה את הטהרה שבתורתו של אחר. דא עקא, חריפות זו, ואולי הגישה הזו, היו אחד הגורמים לניכור שחשו חכמים כלפי ר' מאיר. אמנם, לפני הקב"ה גלוי וידוע שהלכה כר' מאיר, אך ההלכה נקבעת על הארץ כחכמים שלא קבעו הלכה כמותו. מסתבר שאין די בדיעה של מעלה וצריך על כך הסכמה מבית המדרש של מטה.

¹⁷ ביטוי זה יחידאי.

¹⁸ מהמקורות שהובאו כאן עולה יחס ברור בין הראיה לבין החריפות. אילו היה רבי רואה את ר' מאיר מלפניו, היה מחודד יותר. וכך בסוגייתנו בסנהדרין – "כל הרואה את ריש לקיש בבית המדרש", "כל הרואה את ר' מאיר בבית המדרש". הלימוד מפי החריף והמחודד דורש דייקנות שמתאפשרת רק שלומדים ממש מפיו – כשרואים אותו. וכן למדנו שר' מאיר אומר על טמא טהור ומראה לו פנים. האם היכולת לעמוד על הבדלי גוונים דורשת יכולת 'לראות'?

¹⁹ על פי גרסת כת"י מינכן וכת"י ותיקן 127.

נמצאנו למדים, שאף לאחר שתורת ר' מאיר חזרה להילמד בבית המדרש, היא לא הצליחה להפוך מרכזית להלכה כי "לא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו". בתיאור זה, אנו נפגשים עם הטררגדיה של הלומד החריף, עוקר ההרים. מחד, הלומד מגיע לפסגות גבוהות של הבנה, "גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה עולם" שהוא עולה על כל חבריו, ואין בדורו כמותו. אך מאידך, למרות האמת השמימית, הוא משלם על כך שהיה נון-קונפורמיסט ולמד תורה באופנים שלא הובנו על ידי בני דורו. הוא נשאר בתור גורם מאתגר, מעשיר ומפרה, אבל "אין הלכה כמותו".

ה. מחבבין זה את זה

נחזור לסוגייתנו. על פי דברינו מובן מדוע בחר ריש לקיש לשבח את ר' מאיר בלשון 'פה קדוש'. לאור זאת ניתן לומר כי לשון מיוחדת זו כוונה כנגד המפקקים בתורת ר' מאיר. ריש לקיש סבר שאע"פ שר' מאיר למד תורה מפיו של אחר – דבריו דברי אלוהים הם. ריש לקיש הדגיש שר' מאיר כיוון לדעת הקב"ה ופיו הוא 'פה קדוש'!

מסקנת הסוגיה היא, שלא בגלל חריפותו של ר' מאיר פירש ריש לקיש (החריף) את דבריו. אמנם, החריפות נחוצה כדי להבין שר' מאיר ידע להבחין בין תוך לקליפה, אך הטרחה שטרח ריש לקיש להעמיד את דברי ר' מאיר למרות המפקקים בדבריו, היא האות לכך שחכמים מחבבים זה את זה. ריש לקיש יכול היה להצטרף למגנים את ר' מאיר, אך הוא ראה את ר' מאיר כ'פה קדוש', ובחר להשתדל לפרש את דבריו. לדברינו, 'מחבבין זה את זה' מתפרש אפוא במונח של מלמדים זכות זה על זה, סובלניים זה כלפי זה גם כאשר קשה לרדת לסוף דעתו של חכם. העובדה שריש לקיש התאמץ לתרץ את דברי ר' מאיר, מבטאת חיבה יתרה לדרמות של חכם שנתפס כבעייתי.²⁰ אפשר שהדבר רמוז גם בתוכן ההלכה שפירש ריש לקיש. ריש לקיש תמה על דברי ר' מאיר המאפשרים לבעל דין לפסול עדיו של חברו. על כן ריש לקיש העמיד את דברי ר' מאיר בעד אחד, שממילא אין די בו להוציא ממון. בדברים הללו ריש לקיש רמז לר' מאיר עצמו. ר' מאיר היה הנפגע הגדול מפסילת דבריו שלו. צמצום תחולתם של דברי ר' מאיר למי שהוא פסול ועומד, משמעוטי לסיפור חייו של ר' מאיר: אין לפסול אלא את הפסול עצמו (את אלישע בן אבויה) ואין להוסיף על כך (את ר' מאיר).

ו. כבר הורה זקן – בין ר' יוסי לר' מאיר

סוגייתנו ממשיכה להוכיח שחכמים 'מחבבין זה את זה', מדברי רב פפא על המעשה ברבי. רבי הורה הלכה (שאסור להטמין את הצונן)²¹ וביטל דעתו²² מפני עדות ר' ישמעאל בר' יוסי בשם אביו ר' יוסי שהתיר.²³ רב פפא ראה במעשה זה ראייה לכך שחכמים 'מחבבין זה את זה', כי אילו היה ר' יוסי בחיים היה כפוף לפני רבי, ובכל זאת רבי ביטל דעתו מפניו.

²⁰ כאן ריש לקיש מתגלה לא רק כמי שיודע להקשות קושיות חריפות ולעקור הרים – לעקור את דברי ר' מאיר ממקומם – אלא כמי שרוצה גם ליישב ולתרוץ.

²¹ מדובר על הטמנה בשבת. הראשונים נחלקו אם מטרת ההטמנה היא כדי שהמים לא יתחממו או כדי שיתחממו (ראו ראשונים על הסוגיה בבבלי שבת, נא ע"א).

²² גם אם ניתן לפרש את לשון 'כבר הורה זקן' לא כהודאה של רבי לשיטת ר' יוסי, מכל מקום רב פפא בסוגייתנו הבין שרבי הודה לדבריו (וראו גם: ע' מאיר, **רבי יהודה הנשיא**, הוצאת הקיבוץ המאוחד 1999, עמ' 125).

²³ לא אכנס כאן לנושא רחב יריעה – היחס בין ר' יוסי לבית הנשיא. מתיחות אפשרית בין ר' יוסי לבין רשב"ג אבי רבי רמוזה אולי במעשה המובא להלן. המשך מתיחות זו רמוז אולי במעשה באבדן שהתייחס באופן מזלזל לר'

על פי פשוטו יש לשאול מה רבותא יש בדבר שרבי ביטל דעתו מפני חכם גדול שהיה לפניו? העובדה שרבי היה עניו גדול²⁴ וביטל דעתו מפני דעת ר' יוסי, אינה מוכיחה כמובן ש'חביב' את ר' יוסי.²⁵

פתרונה של שאלה זו יימצא אם נשתמש גם כאן במפתח שהגדרנו לעיל להבנת הסוגיה – סוגיה שעוסקת בתורתו של רבי מאיר ובקבלתה בבית המדרש. בכמה מקומות אנו מוצאים את ר' יוסי עוסק ביחס הבריות לר' מאיר. בירושלמי מסופר:

ר' יוסי בי ר' חלפת' משבח בדר' מאיר קומי ציפוראי: אדם גדול
אדם קדוש אדם צנוע.

[ירושלמי ברכות פ"ב ה"ז]

מהמשך הדברים שם נראה שלאנשי ציפורי היו תהיות על ר' מאיר ודרכו. ר' יוסי סנגר על דבריו ואמר על ר' מאיר שהיה 'אדם קדוש'. לשון זו, מזכירה כמובן את לשונו של ריש לקיש: 'פה קדוש'. במקום נוסף ר' יוסי השפיע על יחסם של חכמים לר' מאיר. במסכת הוריות מסופר על ניסיון שעשו ר' מאיר ור' נתן להדיח את רבן שמעון בן גמליאל מנשיאותו. מעשה זה מוסיף ביאור ללשון הגמרא שראינו למעלה על חכמים שלא יכלו לעמוד על סוף דעתו של ר' מאיר, "שהוא אומר על טמא טהור ומראה לו פנים, על טהור ומראה לו פנים". לעיל פירשתי ש'על טמא טהור' פירושו על שלמד תורה מפיו של אחר, על אף שאחר יצא לתרבות רעה. המחצית השנייה של הדברים, "על טהור ומראה לו פנים", מתבארת על פי מעשה זה: ר' מאיר ביקש להדיח את הטהור (רבן שמעון בן גמליאל) כאילו הוא טמא. כשנתגלה הדבר, ציווה רבן שמעון בן גמליאל: "פקיד ואפקינהו מבי מדרשא".²⁶ אלא שבכך לא הסתיים הסיפור:

הוּו כתיבי קושייתא בפתקא ושדו התם, דהוה מיפריק מיפריק,
דלא הוּו מיפריק כתיבי פירוקי ושדו.
אמר להו רבי יוסי: תורה מבחוץ ואנו מבפנים?
אמר להן רבן שמעון בן גמליאל: נייעילינהו, מיהו ניקנסינהו
דלא נימרו שמעתא משמייהו.
אסיקו לרבי מאיר – אחרים, ולר' נתן – יש אומרים.

ישמעאל בר' יוסי (בבלי יבמות, קה ע"ב). על היחסים המורכבים בין אנשי ציפורי לבין החכמים, ראו א' ביכלר, **מחקרים בתקופת המשנה והתלמוד**, ירושלים תשכ"ח, עמ' 58-71 (על היחס לר' ישמעאל בר' יוסי שנשא משרה מטעם הרומאים, ראו שם, עמ' 29-32).

²⁴ כמפורש בבבלי הוריות, יד ע"א: "אמר רבא: ... רבי ... ענוותנא הוא".

²⁵ חש בכך מהרש"א בחידושי אגדות (שבת נא ע"א), שפירש: "כבר הורה זקן". פרש"י גדלו ונשאו עליו עכ"ל ממה שחזר רבי מדבריו הראשונים אין ראייה שגדלו ונשאו אלא משום דת"ח שהתיר אי אתה רשאי לאוסרו, אלא מלשון זה דכבר הורה זקן משמע כן דגדלו ונשאו עליו ודו"ק'. אלא שגם אם רבי 'גידל' את ר' יוסי, אין מכאן ראייה לכך שתלמידי חכמים 'מחבבין' זה את זה, ואף אם נפרש 'מחבבין' כ'מכבדין' עדיין נצטרך לבאר מה רבותא בכך שרבי מחבב תלמיד חכם חשוב בדור שלפניו.

²⁶ בבלי הוריות יג ע"ב.

כפי המסופר כאן, לאחר שרשב"ג ציווה להוציא את המורדים מבית המדרש, היו ר' מאיר ור' נתן כותבים קושיות ומשליכים פנימה. על הקושיות שלא ידע רשב"ג לענות, היו משליכים פתקים עם תשובות. ר' יוסי הוא שהגיב על מצב זה, והביא להכנסתם פנימה באמרו: תורה מבחוץ ואנו מבפנים? משמע שכתוצאה מדברי ר' יוסי הסכים רבן שמעון בן גמליאל להכניסם לבית המדרש, אך קנס אותם שלא יזכירו שמועות בשמם.²⁷ בהמשך הסוגיה שם לאחר דיון בין רבי לבין ר' שמעון בנו, הסכים רבי להשיב את שמו של ר' מאיר ולהזכיר שמועות בשמו.²⁸ ר' יוסי השפיע גם על יחסם של חכמים לתלמידי ר' מאיר לאחר מותו. בגמרא מופיעים שני מקרים שבהם ר' יוסי התערב למען תלמידי ר' מאיר. נביא אחד מהם:²⁹

תנו רבנן: לאחר פטירתו של ר' מאיר, אמר להם רבי יהודה לתלמידיו: אל יכנסו תלמידי רבי מאיר לכאן, מפני שקנתרנים הם, ולא ללמוד תורה הם באים, אלא לקפחני בהלכות הם באים. דחק סומכוס ונכנס, אמר להם: כך שנה לי ר' מאיר: המקדש בחלקו, בין קדשי קדשים ובין קדשים קלים – לא קידש. כעס ר' יהודה עליהם, אמר להם, לא כך אמרתי לכם: אל יכנסו מתלמידי ר"מ לכאן, מפני שקנתרנים הם, ולא ללמוד תורה הם באים, אלא לקפחני בהלכות הם באים! וכי אשה בעזרה מנין? אמר ר' יוסי: יאמרו: מאיר שכב, יהודה כעס, יוסי שתק, דברי תורה מה תהא עליה!
וכי אין אדם עשוי לקבל קידושין לבתו בעזרה?
ואין אשה עשויה לעשות לה שליח לקבל קידושה בעזרה?
ועוד, דחקה ונכנסה, מאי?

[בבלי קידושין, נב ע"ב]

אנו לומדים כאן על האופן שבו ר' יהודה חווה את תלמידי בית מדרשו של ר' מאיר – הם קנתרנים ובאים לקפחו בהלכות, ולא ללמוד תורה באו. לפנינו עדות נוספת להתייחסות חכמים לר' מאיר. כבר עמדנו על כך שחכמים 'לא ירדו לסוף דעתו' של ר' מאיר. היכולת להראות פנים בטמא שהוא טהור, התבטאה גם אצל תלמידיו והתלמיד שצוין במיוחד כבעל יכולת זו הוא סומכוס.³⁰ אי ההבנה ביחס לעולמם של ר' מאיר ותלמידיו גרמה לחכמים רבים לפקפק בטוהר כוונותיהם, עד כדי כך שר' יהודה הכריז לאחר מות ר' מאיר, שתלמידי ר' מאיר אינם מורשים להיכנס לבית מדרשו. דווקא סומכוס דחק ונכנס, ודברים שאמר בשם ר' מאיר עוררו את כעסו של ר' יהודה. גם במקרה זה ר' יוסי הוא שדאג לשכך את כעסו של ר' יהודה, ולאפשר את הכנסת תלמידי ר' מאיר לבית המדרש.

²⁷ בהבאת דברי ר' מאיר השתמשו בכינוי 'אחרים' במקום להזכיר את שמו, כינוי שמזכיר את הקשר שלו עם אלישע בן אבויה – אחר. האם גם למעשה זה מכון הסיפור שהובא לעיל שהקב"ה לא אמר שמועות מפיו של ר' מאיר?

²⁸ אם כי בשינוי מה, בלשון 'אמרו משום ר' מאיר' (הוריות, יד ע"א).

²⁹ הסיפור השני, הדומה לסיפור שלפנינו, נמצא בבבלי נזיר, מט ע"ב.

³⁰ ראו לעיל, על יד הערה 19 את דברי הגמרא בעירובין המייחסת לסומכוס יכולת לטהר את הטמא ולטמא את הטהור.

נמצא שר' יוסי קרב את אנשי ציפורי לתורת ר' מאיר; הוא שעמד מאחורי השבת ר' מאיר עצמו לבית מדרשו של רבן שמעון בן גמליאל; והוא שהביא לכך שתלמידיו ר' מאיר המביאים מתורת רבם יהיו חלק מבית מדרשו של רבי יהודה.

הנימוק המופיע בסוגיות כסיבה למעשים אלה של ר' יוסי הוא הדאגה לתורה: "תורה מה תהא עליה" או "תורה מבחוקין". על פי עדות הירושלמי, ר' יוסי מעריך את ר' מאיר כ'אדם קדוש'. ר' יוסי סבור אפוא, שעל אף שר' מאיר למד תורה מפי אחר, ועל אף שניסה להדיח את רבן גמליאל, ועל אף שתלמידיו שואלים שאלות שנראות לחלק מהחכמים כמתחכמות, אל לו לבית המדרש לותר על תורתם.

נחזור לסוגייתנו, שבה יושב לפני רבי בנו של ר' יוסי, ר' ישמעאל. ר' ישמעאל בר' יוסי שימש בתפקיד שיפוטי או משטתי בשלטון הרומי וחלק מהחכמים ביקרו אותו על כך.³¹ למרות זאת רבי כיבד את ר' ישמעאל בנו של רבי יוסי וכאמור אף ביטל את דבריו בגלל ציטוט דברי ר' יוסי שבפיו.³²

עובדות אלה יכולות להאיר באור חדש את סוגייתנו. הבאת דין ההטמנה וביטול דעת רבי מפני דעת רבי יוסי הובאו כאן לא כדי ללמד על סמכות ר' יוסי בהלכה או על נכונות רבי לקבלה, אלא כדי לרמוז לנושא המעסיק את הסוגיה שלנו: יחס חכמים לרבי מאיר. ביטול דעת רבי מפני ר' יוסי, מצטרף למוכנותו של רבן שמעון בן גמליאל – אביו של רבי – להשיב את ר' מאיר לבית המדרש מכוח דבריו של ר' יוסי. סביר להניח שנכונות זו לקבל את דברי ר' יוסי עמדה גם ביסוד הסכמת רבי להחזיר את שמו של ר' מאיר למשניות המצוטטות בשמו.

מעתה אמור: חיבתו של רבי לר' יוסי לא התבטאה רק בנכונותו לבטל דעתו בנושא הלכתי כלשהו מפני ה'זקן' ר' יוסי. החיבה התגלתה בנכונות בית הנשיא להכניס את ר' מאיר (בימי רשב"ג) ומשניותיו (בימי רבי בנו) לבית המדרש, על אף ניסיונו להדיח את הנשיא (וכמובן על אף שלמד מפיו של אחר). ר' ישמעאל בנו של ר' יוסי תפס מקום מיוחד בבית הנשיא על אף שהיה איש הממשל הרומי והדבר היה לצנינים בעיני חלק מהחכמים. 'ענוותנותו' של בית הנשיא מתפרשת כאן גם כחיבה – כסובלנות כלפי חכמים חריגים, אפילו חכמים שהיוו אפוזיציה פעילה לנשיאות. גם בעניין זה יש משמעות לנושא הדיון שממנו הוכיח רב פפא שהיו מחבבין זה את זה. רבי הסכים "להתיר את הטמון". כלומר: אם עד רבי היה שמו של ר' מאיר טמון במסרתים ואף כשציטטו משנה שלו לא הזכירו את שמו עליה, מכאן ואילך 'התיר רבי את הטמון' והותר להזכיר משניות בשמו של ר' מאיר.

ז. החיבה כסובלנות

כאמור, חשיפת המעשים בר' מאיר העומדים ביסודה של הסוגיה מסייעת לנו להגדיר מהי ה'חיבה' עליה מדברת הגמרא. אין מדובר כאן על חיבה אישית, על מידות טובות, וגם לא רק על הערכה. החיבה המופיעה בסוגייתנו משמעה סובלנות. המחלוקת בין בית רבי לבין ר' מאיר היא אישית (בגלל ניסיון ההדחה של רשב"ג) ואידיאולוגית (כיוון שלמד מ'אחר'). גדולתם של חכמי ארץ-ישראל והחיבה ההדדית ביניהם התבטאה ביכולתם להכיל את ר' מאיר בתוכם, על אף שלמד תורה

³¹ בבא מציעא, פג ע"ב – פד ע"א. ראו לעיל, הערה 23.

³² במידת מה הדבר מזכיר את ר' מאיר, שלמד תורה מפיו של אחר, ששיתף פעולה עם השלטון הרומי. ייתכן שיש קשר לעובדה זו עם המסופר על ר' מאיר שהוא בן גרים (בבלי גיטין, נו ע"א).

מפי אחר, על אף חריפותו שגרמה לכך שלא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו ולמרות שניסה להדיח את הנשיא מתפקידו.

מעתה מובן מהי משמעותה של ה'חביבות' שמחבבין חכמי ארץ ישראל זה את זה. חביבות היא היכולת להכיל 'אחרים' בתוך בית המדרש, ללמד עליהם סנגוריה ולדעת שכוונתם לשם שמים. החביבות נחוצה כדי לתקן את דברי ר' מאיר במשנה ולא לדחותם; היא נחוצה כדי שרבי יהודה הנשיא יבטל דבריו מפני עדות ר' ישמעאל בנו של ר' יוסי על מה שהורה אביו; והיא שמביאה לנכונות רבי לחזור ולצטט את דברי ר' מאיר – את משניותיו הטמונות.

ח. נעם וחובלים – לדמותו של ר' אושעיא

ראינו שהסוגיה מדגישה את הסובלנות שנהגו בה חכמים בר' מאיר. זו משמעותם של דברי ריש לקיש, וזו מטרת הבאת המחלוקת ביחס להטמנת מים צוננים בשבת. בהקשר זה הסוגיה מביאה גם את דברי ר' אושעיא, המשבח את חכמי ארץ ישראל המנעימים זה לזה בהלכה. כדי לעמוד על משמעות דבריו, נסתייע בדברים שנאמרו עליו:

אמר רבי יוחנן: רבי אושעיא בריבי בדורו – כרבי מאיר בדורו,
מה רבי מאיר בדורו לא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו – אף
רבי אושעיא לא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו.
[בבלי עירובין, נג ע"א]

ר' יוחנן העיד על ר' אושעיא רבו, שהיה דומה לר' מאיר בחריפותו. חכמים לא יכלו לעמוד על סוף דעתם של שניהם. איננו יודעים כיצד התבטאו הדברים ביחס לר' אושעיא. כפי שראינו, הקרע בין חכמים לר' מאיר הביא להוצאתו מבית המדרש, לחוסר התייחסות לדבריו ולציטוט דבריו שלא בשמו. ר' יוחנן העיד על קושי שנכח בין חכמים לבין ר' אושעיא שהיה דומה באפיו לקושי של ר' מאיר. במקרה של ר' אושעיא כנראה שלא נוצר קרע של ממש, אך קושי היה. על רקע דברים אלה, דבריו של ר' אושעיא בסוגייתנו מקבלים משמעות חדשה. חיבתם ונעימותם – כלומר, סובלנותם של חכמי ארץ ישראל לר' אושעיא – גדולה היתה, על אף שלא עמדו על סוף דעתו. הם קיבלו אותו בתוכם, שנו את משניותיו וקיבלו את סמכותן.³³

ט. ר' ירמיה

הדמות שנבחרה לחתום את הסוגיה היא ר' ירמיה, שדורש את הפסוק 'במשכים הושיבני' על תלמודה של בבל.

לא במקרה עורכי הסוגיה בחרו להביא מימרא בשמו. ר' ירמיה היה יוצא דופן בין החכמים בשאלותיו החריפות.³⁴ רוב שאלותיו בתלמוד לא הוכרעו ונשארו בתיקו.³⁵ רבא העיד עליו: "רבי

³³ ר' זירא תלמידו של ר' יוחנן אמר: "כל מתניתא דלא תניא בי רבי חייא ובי רבי אושעיא – משבשתא היא, ולא תותבו מינה בי מדרשא" (בבלי חולין קמא, ע"א-ע"ב).

³⁴ ראו מאמרו של מ' זילברג, "קושיותיו של ר' ירמיה – שיטה או אופי?", בתוך: **באין כאחד: אסופת דברים שבהגות, בהלכה ובמשפט**, ירושלים תשמ"ד, עמ' 151-159. אך ראו **ספר יוחסין**, מאמר שני, סדר האמוראים, אות היו"ד: "ואפקוהו מבית המדרש על בעיותיו הקשות שלא יכלו לתרצן".

³⁵ מ' מרגליות (עורך), **אנציקלופדיה לחכמי התלמוד והגאונים** (מהדורה מחודשת בעריכת י' איזנברג), תל אביב תשס"ז, חלק ב, עמ' 237.

ירמיה... כי הוה הכא, לא הוה ידע מאי קאמרי רבנן, כי סליק להתם, קרי לן בבלאי טפשאי".³⁶
 רבא התכוון לומר שר' ירמיה השתפר בהבנת וידיעת התורה עם עלייתו לארץ-ישראל.
 אך סביר יהיה לטעון שר' ירמיה לא הסכים מלכתחילה עם דרך החשיבה הבבלית, ואף חכמי
 בבל לא העריכו את צורת חשיבתו וסברו שאינו יודע מאי קאמרי רבנן.³⁷ נראה שלא נתרחק
 מהאמת אם נטען גם על ר' ירמיה שלא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו.

על ר' ירמיה מסופר שאחת השאלות ששאל את החכמים גרמה להוצאתו מבית המדרש.³⁸
 אמנם בדומה לר' מאיר, לאחר שהוצא מבית המדרש עדיין הצטרפו לו, ושלחו לו שאלה. ר' ירמיה
 השיב לשאלה שנשלחה אליו, ולאחר מכן החזירוהו לבית המדרש.³⁹ לא נתברר אם החזירוהו כי
 ענה היטב (רבינו גרשום), או משום שענה בלשון ענוה: "אני איני כדאי ששלחתם לי, אלא כך דעת
 תלמידכם נוטה..."⁴⁰.

סוגייתנו בחרה אפוא לסיים בהבאת דברי אמורא שסיפורו האישי דומה לסיפור ר' מאיר.⁴¹ גם
 אותו הוציאו מבית המדרש והשיבוהו אליו. ביקורתו החריפה על תורת בבל ושבחיו לתורת ארץ
 ישראל נקשרים אף הם לקושי של חכמים להבין את דבריו. על אף קושי זה, חכמי ארץ-ישראל
 ש'מחבבין זה את זה' השיבוהו למקומו ומעמדו.

י. סיכום

הסוגיה שעסקנו בה משבחת את חכמי ארץ ישראל על חביבותם ונעימותם זה לזה. ראינו שמאחורי
 הדיון המופשט עומד מעשה בקרע שהתרחש בבית מדרשם של התנאים. הסוגיה שפותחת בדברי
 ר' מאיר, מעלה נושא שהטריד כמה דורות של חכמים – יחסם של חכמים לר' מאיר. ר' מאיר,
 שהיה חריף מאד, חשב ונהג באופן שונה מחכמים בעניינים רבים, וחכמים התקשו להכיל זאת.
 ניסיונו להדיח את הנשיא, חריפותו ולימודו מאלישע בן אבויה לאחר שיצא לתרבות רעה הביאו
 להוצאתו מבית המדרש, להשמטת שמו מהמשניות שאמר ולבסוף גם לניסיון להוצאת תלמידיו
 מבית המדרש. בסופו של דבר גברה ידה של התפיסה הסובלנית. ר' מאיר עצמו הוחזר לבית
 המדרש, חזרו לצטט את משניותיו בשמו, ולאחר מותו הכניסו את תלמידיו לבית המדרש. בהמשך
 הסוגיה מופיעה מימרא של ר' אושעיא בשבח חכמי ארץ ישראל ובגנות חכמי בבל. ראינו שמימרא
 זו מצאה את מקומה בסוגייתנו בגלל הדמיון בין ר' מאיר לבין ר' אושעיא – חכמים לא עמדו על
 סוף דעתם. על אף זאת, גם ר' אושעיא הוכר כאחד מגדולי החכמים ולברייתות ששנה נודעה

³⁶ בבלי כתובות, עה ע"א.

³⁷ ראו **ערכי תנאים ואמוראים**, ערך ר' ירמיה, שכתב: "אלמא כל זמן שרבי ירמיה היה בבבל לא היה כל כך גודול בתורה".

³⁸ בבא בתרא, כג ע"ב. מעשה זה ארע כשכבר היה בארץ-ישראל, כפי שמוכח מהשבתו לבית המדרש. ראו מה שכתב על כך א' היימן, **תולדות תנאים ואמוראים**, חלק ב, עמ' 808-810.

³⁹ בבלי בבא בתרא, קסה ע"ב. מעניין ששאלה זו היתה בהלכות עדות, בדומה לשאלה שפותחת את סוגייתנו בסנהדרין.

⁴⁰ ראו גם **שו"ת צמח יהודה**, חלק ד, סימן מא.

⁴¹ כפי שראינו לעיל, ישנו דמיון בין ר' אושעיא לר' מאיר ובתחילת הסוגיה ישנה השוואה בין ריש לקיש לבין ר' מאיר. שלושת החכמים שהושוו לר' מאיר: ר' אושעיא, ריש לקיש ור' ירמיה, למדו בבית המדרש בטבריה שייסד ר' חייא, רבו של ר' אושעיא. במאמר זה לא עסקתי במערכת הקשרים המורכבת בין רבי לר' חייא, אך ייתכן שביטוי שלה אנו רואים בסוגייתנו.

סמכות רבה. גם האמורא שנבחר לחתום את הסוגיה, ר' ירמיה, סבל מהתנכרות חכמים לדבריו, ואף הוא הוחזר לבית המדרש לאחר שהוצא ממנו. נמצא שהנושא החורז את הסוגיה הוא סובלנותם של חכמים לדעות שונות בתוך בית המדרש. סובלנות זו הועמדה במבחנים קשים, אך לפי עדותה של הסוגיה, בסופו של דבר גברה חיבתם של חכמים זה לזה.

נספח: למשמעות הביטוי 'עוקר הרים'

הביטוי החזו"לי 'עוקר הרים' דורש ביאור.⁴² בשני מקומות בתלמוד מופיע 'עוקר הרים' כניגוד ל'סיני'.⁴³

נשים לב לכך ש'סיני' הוא שם של הר. אם כן, יש כאן מטאפורות המדברות זו עם זו. משמעות הביטוי 'סיני' פשוטה יותר. המכונה בכינוי 'סיני' הרי הוא בקי, מעביר את התורה כנתינתה בהר סיני.⁴⁴ אך מה משמעות הביטוי 'עוקר הרים'? באבות דר' נתן מסופר על ר' עקיבא:

היה רבי שמעון בן מנסיא אומר: משל למה הדבר דומה? לסתת שהיה יושב בצד ההר.

אמרו לו: מה את עושה כאן?

אמר להם: מבקש אני לעקרו.

אמרו לו: ויכול את?

אמר להן: הן.

התחיל מסתת אבנים קטנים ומשליכן לירדן ראה אבן אחת גדולה (ממנה) נתן תחתיה צפורן של ברזל והשליכה לירדן. ראה אחרת גדולה ממנה נתן תחתיה צפורן של ברזל והשליכה לירדן. אמר: ירדן, יהא לך, אין זה מקומך, שנאמר: 'בחלמיש שלח ידו הפך מרש הרים' (איוב כח, ט).

[אבות דרבי נתן, נוסחא ב, פרק יב]

ר' עקיבא מדומה אפוא למי שעוקר הר ממקומו. ר' שמעון בן מנסיא דורש על ר' עקיבא את הנאמר באיוב:

פִּי יֵשׁ לַפֶּסֶף מוֹצֵא וּמְקוֹם לְזָהָב זָקוּ. בְּרִזְלֵי מַעְפָּר יִקַּח וְאֶבֶן יִצוֹק נְחוּשָׁה. קֶץ שָׁם לַחֲשׂוֹן וְלִכְלֵ תִּקְלִית הוּא חוֹקֵר אֶבֶן אֶפֶל וְצִלְמוֹת. פֶּרֶץ נָחַל מֵעַם גָּר הַנִּשְׁפָּחִים מִנִּי רָגַל דְּלוּ מֵאֲנוּשׁ נְעוּ. אֶרֶץ מְמֹנָה יֵצֵא לָחֶם וְתַחְתֶּיהָ נִהְפָּךְ כְּמוֹ אֵשׁ. מְקוֹם סְפִיר אֶבְנֵיהָ וְעַפְרָתָהּ זָהָב

⁴² בתנ"ך צירוף זה אינו מצוי, אך ישנם צירופים דומים: "וַיֵּאמֶר צֶא וְעַמְדָתָּ בְּהָר לִפְנֵי ה' וְהִנֵּה ה' עֹבֵר וְרוּחַ גְּדוּלָּה וְחֶזֶק מְפָרֵק הָרִים וּמִשְׁבֵּר סְלָעִים לִפְנֵי ה' לֹא בְרוּחַ ה' וְאֶחָד הָרוּחַ רֵעַשׁ לֹא בְרֵעַשׁ ה'" (מלכים א' יט, יא). התגלות ה' אינה דווקא ברוח החזק המפרק הרים. מאידך - "הַמַּעֲתִיק הָרִים וְלֹא יָדְעוּ אֲשֶׁר הִפְכֵם בְּאִפּוֹ. הַפְּרִיזוּ אֶרֶץ מְמֹנָה וְעַמְוֹדֶיהָ יִתְפַּלְצוּ. הָאֵמֶר לַחֲרֹס וְלֹא יִנָּרֵחַ וּבְעֵד כּוֹכְבִים יִחַתֵּם" (איוב ט, ה-ז). היכולת להעתיק הרים ממקומם, להפכם, להרעיד את האדמה וכדומה, היא יכולת שנתונה רק לקב"ה.

⁴³ בבלי ברכות, סד ע"א; בבלי הוריות, יד ע"א.

⁴⁴ או: הרי הוא כביכול בעצמו מוריד את התורה לישראל. ראו משנה אבות, א, א: "משה קיבל תורה מסיני".

לו. נתיב לא ידעו עיט ולא שזפתו עין איה. לא הדריקהו בני שחץ
לא עדה עליו שחל. בחלמיש שלח ידו הפך משרש הרים. בצורות
יאים בקע וכל יקר ראתה עינו. מבכי נהרות חבש ותעלמה יצא
אור. והחכמה מאין תמצא ואי זה מקום בינה.
[איוב כח, א-יב]

כדי להוציא מהארץ מחצבים, יש צורך להיכנס למקומות חשוכים בתוך האדמה, להפוך הרים. באופן זה יש גם לנהוג בחכמה. היא אינה גלויה לכול, וצריך 'לחפור' הרבה כדי למצאה. 'עקירת ההר' היא כדרך שעוקרים צמח – עקירה משורש. כברייאת מאבות דר' נתן החציבה משמשת כמשל לדרך שבה ר' עקיבא למד תורה. כך מתואר בהמשך שם:

היה ר' עקיבא נושא ונותן בינו לבין עצמו, ואומר: אלף זה, בית זה, למה נכתב? שנאמר בצורות יאורים בקע וכל יקר ראתה עינו (איוב כח, י). א"ל ר' אליעזר: עקיבא, עליך נאמר 'מבכי נהרות חבש ותעלומה יוציא אור' (איוב כח, יא), דברים שהיו מעולמים ומסותרים מן הבריות הוציא ר' עקיבא לאורה.

ה'הר' על פי הנאמר כאן הוא התורה. ר' עקיבא הצליח לרדת לשורשי הדברים, שאל שאלות שאיש לא שאל לפניו, והוציא תעלומות לאור. יכולת זו להוציא תעלומות לאור דורשת הסתכלות ביסודות הדברים, החל ממקומה של כל אות ואות. יכולת כזו מביאה ל'חידוש' במובן של הבנה חדשה בתורה, מבט לתוכו של ה'הר' שעד עכשיו היו רגילים להסתכל עליו רק מבחוץ. הסבר אפשרי אחר למושג 'עוקר הרים' עולה מתוך המעשה בר' עקיבא, המסופר בנוסח השני שבאבות דרבי נתן:

הלך וישב [לן] לפני רבי אליעזר ולפני רבי יהושע. אמר להם: רבותי, פתחו לי טעם משנה. כיון שאמרו לו הלכה אחת, הלך וישב לו בינו לבין עצמו. אמר: אלף זה למה נכתבה, בית זה למה נכתבה, דבר זה למה נאמר? חזר ושאלן והעמידן בדברים. רבי שמעון בן אלעזר אומר: אמשול לך משל למה הדבר דומה, לסתת שהיה מסתת בהרים. פעם אחת נטל קרדומו בידו והלך וישב על ההר והיה מכה ממנו צרורות דקות, ובאו בני אדם ואמרו לו: מה אתה עושה? אמר להם: הרי אני עוקרו ומטילו בתוך הירדן. אמרו לו: אי אתה יכול לעקור את כל ההר. היה מסתת והולך עד שהגיע אצל סלע גדול, נכנס תחתיו סתרו ועקרו והטילו אל הירדן, ואמר לו: אין זה מקומך אלא מקום זה. כך עשה להם ר' עקיבא לר' אליעזר ולר' יהושע.
[אבות דר' נתן, נוסחא א, פרק ו]

אם כן, מפורש שהנמשל של ההר הוא גדולי החכמים⁴⁵ – ר' אליעזר ור' יהושע.⁴⁶ ר' עקיבא מצליח 'להעמידן בדברים' כדרך שהסתת מזיז הר ממקומו. בין לפי הפירוש הראשון ובין לפי השני, התכונה של 'עוקר הרים', היא שילוב של נחישות והתמדה יחד עם יכולת ראייה לא שגרתית. בגוף המאמר הסברתי גם את משמעות הביטוי 'עוקר הרי הרים'.⁴⁷

⁴⁵ השוו הרב א' אורנשטיין, **אנציקלופדיה לתארי כבוד בישראל**, תל אביב תש"ך, כרך ב, בערכים 'הר-הרים'; 'הרים גדולים – הרים גבוהים'.

⁴⁶ ראו שם, ערך 'הרי עולם'.

⁴⁷ לעיל, הערה 18, התייחסתי גם לקשר בין עקירת ההרים לבין ראיית החכם עוקר ההרים.